

УДК 94(477)"1920"+364.14(09)

К. В. Діденко

ДІЯЛЬНІСТЬ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО КОМІТЕТУ СПРИЯННЯ ВЧЕНИМ ЩОДО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВЦІВ УСРР У 20-х рр. ХХ ст.

Досліджено проблему становища наукової інтелігенції в УСРР на початку 20-х рр. ХХ ст. Проаналізовано заходи центральних органів влади по створенню ЦЕКУБУ (Центральна Комісія покращення побуту вчених) та ВУКСУ (Всеукраїнський комітет сприяння вченим), здійсненню політики соціального забезпечення науковців у зазначений період. Головним завданням вбачали забезпеченням продуктами харчування та домашнього вжитку, організацію будинків відпочинку та санаторіїв, надання екстреної грошової допомоги та вирішення житлових проблем науковців.

Ключові слова: ЦЕКУБУ, ВУКСУ, соціальне забезпечення, академічний пайок.

Історія УСРР у 20-х років ХХ століття викликає в наукових колах постійний інтерес. Це був період, коли відбувалося формування нових структур управління на фоні надзвичайно складної економічної ситуації. У країні – структурна перебудова, нові методи господарювання, нові органи управління та соціального захисту населення.

Револьюційні потрясіння та розруха, спричинена громадянською війною, привели УСРР до голоду, холоду, загального зубожіння, що загрожували новими соціальними вибухами. Все це змушувало владу поспішно вирішувати питання соціального захисту. Необхідно було розробити цілу систему заходів, спрямованих на поліпшення соціального стану населення. Але при цьому заходи не повинні були виходити за рамки проголошеної політики загальної рівності, за рамки нової системи цінностей, які склалися в країні після встановлення радянської влади. Метою даної наукової розвідки стало дослідження процесу функціонування соціального забезпечення науковців у 20-х рр. ХХ ст.

Окремі аспекти згаданої проблеми висвітлювалися у працях Г.В. Касьянова [1], О.А. Колястрок [2], Г.М. Петаченко [3], Е.В. Шальнев [4]. Так, у праці Г.М. Петаченко розглядається проблема житлового забезпечення наукових співробітників і аналізується державна політика по вирішенню даної проблеми. Е.В. Шальнев у своїй праці висвітлює роботу Центральної Комісії покращення побуту вчених у напрямку грошового забезпечення наукових співробітників 20-х рр. ХХ ст. З-поміж найновіших досліджень варто виділити наукові студії О.А. Хабибрахманова [5]. Утім, дотепер проблема соціального та матеріального забезпечення науковців у 20–30-х рр. ХХ ст. не була предметом цілісного наукового дослідження, що зумовлює значну наукову актуальність вивчення поставленої проблеми.

Більшовицька влада не справлялася з великим об'ємом проблем як соціального, так і економічного характеру. У країні повсюдно відбувалося зниження якості життя населення. У складному матеріальному становищі опинилися і науковці. У самому непривабливому і похмурому вигляді характеризувалося їх матеріальне становище у 1921 р. на Всеросійській конференції вищих навчальних закладів [5, с.124]. На конференції зазначалося, що мізерне харчування, мізерні зарплати і потреба в елементарних предметах домашнього вжитку змушували професорів поєднувати свою роботу відразу у кількох навчальних закладах. Водночас спостерігався відтік професорсько-викладацького складу з вузів на господарські та адміністративні посади. В цілому, становище як вузів, так і вчених було надзвичайно складним.

Частина вчених, які не змогли сприйняти нову владу, залишила країну. Вони виїздили за кордон, в надії перечекати там революцію. Багато з науковців просто фізично не змогли пережити цей час. На початок 1920-х рр. припадає один з найвищих рівнів смертності серед наукової інтелігенції. Висновок на той час напрошувався сам собою – колись успішна категорія населення опинилася на межі розорення і жебрацтва.

У цих умовах ставало зрозуміло, що без матеріальної допомоги держави вченим просто не вижити. Одним з важливих напрямків у діяльності радянської влади стало рішення проблем матеріального забезпечення наукових кадрів країни.

23 грудня 1919 р. був прийнятий РНК і ВЦВК РСФРР перший декрет «Про покращення матеріального становища вчених. Організація і діяльність ЦЕКУБУ», що мав поліпшити матеріальні умови науковців. Передбачалося створення для них нормальних житлових умов, звільнення їх від трудової та військової повинностей, що не мали відношення до їх наукових занять і надання їм особливого пайка [6, с. 55].

20 січня 1920 р. голова Комісаріату продовольства Північно-Західної області РСФРР О.Є. Бадаєв затвердив подання на видачу пайка з 1 січня 1920 р. До подання було додано «Міркування про бажаний пайок для вчених», складений професором гігієни Військово-медичної академії Г.В. Хлопіним, професором фізіологічної хімії цієї академії М.Д. Ільїним, старшим асистентом при кафедрі гігієни Я.Л. Окуневським та завірені професором В.М. Тонковим. Цей пайок займав середнє місце між тиловим червоноармійським пайком і фронтовим (бойовим). Для членів сім'ї вченого пропонувалося надати пайок, що дорівнював тиловому пайку. Згодом ці пайки отримали назву «академічні» [7, с. 341]. Під «академічний» пайок в Росії підпадали 500 науковців – 250 з Москви і 250 з Петрограда. До нього приєднували ще 50 літераторів (25 з Москви і 25 з Петрограда). Контроль за виконанням цього рішення було покладено на комісії у складі: М.М. Покровського (від Наркомпроса), Л.Я. Карпова (від ВРНГ) і В.М. Яковлева (від Наркомпроду) [7, с. 340].

Норми академічного пайка включали: борошно – 35 ф., м'ясо – 15 ф., рибу – 5 ф., крупи – 12 ф., горох – 6 ф., цукор – 2,5 ф., жири – 4 ф., сіль – 2 ф., мило – 1 ф., тютюн – 3/4 ф., сірники – 5 коробок, каву – 0,5 ф. [7, с. 345, 8, с. 33].

Постановою ЦЕКУБУ при Раднаркомі РСФРР «Про збільшення кількості пайків науковим спеціалістам Петрограда і Москви і про видачу одягу і взуття», прийнятою 17 травня 1920 р., дозволялося видавати науковцям як Москви, так і Петрограда, крім продовольчих пайків, ще й по одній парі взуття, одному костюму (або тканину на костюм), три пари білизни (або хустини на білизну) і шести пар шкарпеток (або панчох) на рік [7, с. 355; 8, с. 34]. Що стосується теплої одягу, то видавали лише окремим особам по мірі необхідності в ньому. Такими були перші заходи радянської влади з надання допомоги вченим.

Аналогічні заходи по соціальному забезпеченню вітчизняних науковців намагалося здійснювати і радянське керівництво в Україні. 21 серпня 1920 р., під час чергового засідання Раднаркомі УСРР, обговорювалося питання про створення організації чи установи, яка могла б стати осередком для збереження наукових сил і особливо цінних наукових кадрів в галузі мистецтва, літератури, необхідних для соціалістичної побудови народного господарства та культури [9, с. 5].

Постановою РНК РСФРР від 10 листопада 1921 для науковців створюється Центральна комісія з поліпшення побуту вчених (ЦЕКУБУ). В Радянській Україні 31 жовтня 1921 р. з цією ж метою було створено Всеукраїнський комітет сприяння ученим (ВУКСУ). Очільником ВУКСУ став Д. Мануїльський, до керівного складу організації входили Х. Раковський, Г. Гринько, а також видатні вчені того часу – А. Кримський, Д. Багалій, Д. Граве, професори вищих навчальних закладів України – В. Данилевський, А. Пшеборський, Л. Писсаржевський, А. Алов та інші. Почесним членом Всеукраїнського комітету сприяння ученим був письменник В. Короленко [9, с. 3].

Метою діяльності ВУКСУ було збереження наукових сил і особливо цінних наукових працівників мистецтва, літератури, необхідного для соціалістичного будівництва, народного господарства, культури. Відразу було визначено і головні завдання ВУКСУ – сприяти найбільш успішному проведенню в життя всіх заходів, які були направлені на забезпечення матеріального і правового положення науковців. Всеукраїнський комітет сприяння ученим розпочав свою плідну роботу у напрямку соціального захисту наукових сил України. Від самого початку його діяльності була визначена чітка програма дій. Першочерговим завданням Комітету стало надання науковцям допомоги одягом, взуттям, паливом та іншими предметами першої необхідності. ВУКСУ сприяв у наданні пільг, а також у вирішенні житлового питання; видачі одноразової допомоги у екстрених випадках. Передбачалися пільгові умови для лікування, облаштовувалися будинки відпочинку, санаторії. Видавалися премії за визначні дослідження. До соціальної політики ВУКСУ входила турбота про членів сімей науковців, що втратили годувальника – надавалася допомога вдовам і сиротам померлих наукових співробітників.

Коли ВУКСУ стали відомі декрети Раднаркомі РСФСР від 6 грудня 1921 р. «Про встановлення особливого положення академічного забезпечення наукових співробітників» і постанова ЦЕКУБУ від 12 грудня 1921 р. «Про розподіл наукових співробітників по категоріям», український Комітет встановив зв'язок з Московською Центральною комісією з поліпшення побуту вчених і саме тоді було проведено перший облік учених на Україні і їх розподіл [9, с. 4].

За аналогією з діяльністю ЦЕКУБУ в РСФРР, ВУКСУ також намагався здійснювати політику соціального забезпечення українських науковців. Серед першочергових завдань стало покращення матеріального становища вчених шляхом видачі додаткового академічного забезпечення. Із загальної кількості академічного пайка Центральна комісія з поліпшення побуту вчених виділила українським вченим у 1921 році – 5500 пайків, але з невідомих причин, які офіційно не пояснювалися ЦЕКУБУ направив ВУКСУ лише 4000 пайків, включаючи і сімейні. Ці пайки були розподілені по губерніях у відповідності з кількістю вчених, наступним чином: до Харкова надійшло 11272 пайків, до Києва – 1160, до Одеси – 775, до Катеринослава – 365, до Чернігова – 75, до Полтави – 62, до Кам'янця-Подільського – 87, до Миколаєва – 55, до Херсону – 45, до Кременчука – 12 і до Вінниці – 30 пайків [10, с. 5].

У всеукраїнському масштабі додаткове академічне забезпечення щомісячно отримували 2276 кваліфікованих наукових працівників (див. Табл. 1).

У 1923–1924 рр. норма забезпечення становила: для молодих вчених 7,5 черв. руб.; 1-й категорії – 12,5; 2-ї – 16; 3-ї – 20, 4-ї – 30 і 5-ї – 40 руб. [10, с. 4, 5]. Протягом перших років діяльності ЦЕКУБУ і ВУКСУ грошове академічне забезпечення, як показали результати виробленого в 1923 р. статистичного обстеження, становило, незважаючи на його скромні розміри, помітну частину прибуткового бюджету значної частини вчених. Академічне забезпечення було додатковою допомогою до основного заробітку науковців за активну наукову діяльність. Академічне забезпечення отримували спочатку тільки науковці, зареєстровані за однією з п'яти наукових категорій, але надалі воно було поширене і на групу молодих вчених. Розмір грошового академічного забезпечення був різним для окремих наукових категорій – чим вище категорія, тим більше ставка академічного забезпечення.

Соціальне забезпечення науковців передбачало і створення умов для оздоровлення і відпочинку. Так як вважалося, що науковці не мали часу на належний відпочинок впродовж всіх років Першої світової війни, революції та громадянської війни, тому нова влада ставила за мету подбати про підвищення продуктивності праці вчених. З настанням літнього періоду ВУКСУ став перейматися питанням оздоровлення вчених.

Для належної організаційної роботи Будинків відпочинку і санаторіїв потрібно було докласти величезних зусиль і коштів. За клопотанням ВУКСУ перед Секцією та за підтримки комісаріатів і закордонних організацій були виділені спеціальні кошти для організації будинків відпочинку вчених. В Україні було відкрито будинки відпочинку у 4 великих центрах України – Харкові, Одесі, Києві і Катеринославі загальною кількістю 180 місць. Діяльність будинків відпочинку була розрахована на 5 місяців – з травня по вересень щороку. Забезпечити діяльність всіх будинків відпочинку не вдалося через брак коштів. Тому ВУКСУ фінансував санаторне лікування науковців, які найбільше його потребували.

Таблиця 1.

Міста	I категорія	II категорія	III категорія	IV категорія	V категорія	Разом
Харків	364	221	127	43	5	760
Київ	345	265	147	32	4	793
Одеса	173	123	57	18	2	373
Катеринослав	38	50	25	11	2	126
Глухів	1	2	1			4
Ніжин	8	1	6	1		16
Полтава	25	11	2			38
Єлисаветград	1					1
Кременчук	3	1				4
Миколаїв	11	3	1			15
Херсон	13	7	1			21
Чернігів	31	5				36
Кам'янець- Подільський	19	15		1		35
Вінниця	21	6	2			29
Житомир	12	6	1			19
Запоріжжя	2	1				3
Юзівка	1		2			3
Разом	1068	717	372	106	13	2276

Велика необхідність як серед молодих вчених, так і вчених старшого покоління в кліматичному лікуванні і відмова ЦЕКУБУ у наданні місць для українських вчених в санаторіях Криму і на Кавказі, поставила перед ВУКСУ завдання про організації свого санаторію в Криму для українських вчених. І відразу ж піднялося питання про відкриття такого санаторія в горах Ялти. Місце було вибрано поспішно і за словами самих керівників ВУКСУ не зовсім вдало, так як санаторій був розташований далеко від моря. Тим не менш санаторій все ж таки розпочав свою діяльність з серпня 1921 рр. на кошти, виділені спеціально ВУКСУ на лікування наукових співробітників, що найбільше цього потребували. Кримський санаторій був розрахований на 75 місць на 6 літніх місяців і 25 місць в зимний період часу для хворих [10, с. 10].

За даними ВУКСУ, оздоровлення пройшли більше 800 науковців. Із них 50 чоловік не тільки відпочили, а й пройшли спеціальний курс лікування. Так як на початок 1920-х рр. загальна кількість науковців в УСРР становила більше 3000 осіб. Завдяки діяльності ВУКСУ, близько третини з них пройшли санаторне лікування і оздоровлення в будинках відпочинку [11, с. 110].

Серед заходів ВУКСУ, здійснюваних в плані соціального забезпечення наукових сил країни, відносилася також і екстрена грошова допомога у випадку гострої необхідності, сім'ям і вдовам покійних наукових співробітників, турбота про зниження ціни на квартиру для наукових діячів, зменшення податків, облаштування їдалень, клубів, гуртожитків, необхідних для плідної роботи науковців.

Уже на початку 1920-х рр. ВУКСУ було видано одноразової допомоги науковим співробітникам, які перебували в тяжкому матеріальному положенні і їх вдовам у розмірі 461 874 руб. До Харківського Відділення ВУКСУ надійшла одноразова грошова допомога у розмірі 61177 руб., до Катеринославського – 26236 руб. Всього було видано допомоги у розміру 672 337 руб. [10, с. 20].

Також одним із головних напрямків соціального забезпечення наукових працівників було вирішення житлового питання. Першим кроком в даному напрямку було створення Житлової комісії при ВУКСУ, яка тісно співпрацювала з Вищою Житловою Комісією при Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітеті. Було створено спеціальний статут діяльності Житлової Комісії, обрано голову, секретаря та членів і поставлені чіткі завдання, які полягали в наданні кімнат, квартир, а також слідувала, щоб науковців не виселялися з квартир. Результатом діяльності Житлової Комісії при ВУКСУ стало те, що вже з кінці 1922 року в УСРР науковцям було виділено 18 будинків на 800 кімнат [4, с. 23].

Отже, матеріальне становище і соціальне забезпечення наукової інтелігенції на початку 20-х років ХХ століття було вкрай важкому становищі. Керівництву країни потрібно було діяти швидко, приймати відповідні рішення, щоб врятувати незахищений прошарок суспільства. І такі перші кроки були зроблені, було створено орган – ЦЕКУБУ і ВУКСУ, який метою своєю діяльності вбачав покращення становища науковців. На перших етапах роботи відбулося покращення житлових умов працівників науки, здійснювалося забезпечення одягом, взуттям, предметами домашнього вжитку, створювалися будинки відпочинку та санаторії, видавалося соціальне забезпечення, надання медичної допомоги.

Джерела та література

1. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля. – К. :«Едмонтон», 1992. – 156 с.
2. Коляструк О.А. Підтримка здоров'я та організація відпочинку інтелігенції УСРР у 1920-і рр. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць – К., 2007. – Вип.16. – Ч.ІІ. – С.119 – 128.
3. Петаченко Г.А. Проблема жилищних прав наукових работников РСФСР в 1920-х гг. // Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. – Сер. 3, Гісторыя. Філасофія. Псіхалогія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Права. – 2010. – № 1. – С. 21 – 25.
4. Шальнев Е. В. Проблема денежного обеспечения научных работников Советского государства в 1920 - 1930-х гг. // Известия ПГПУ им. В.Г. Белинского. – 2011. – № 23. – С. 617 – 621.
5. Хабибрахманова А.О. Проблемы социального обеспечения научной интеллигенции в начале 1920-х годов // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – 2010. – Т. 12. – № 2. – С. 124 – 128.
6. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 6. – 390 арк.
7. Организация науки в первые годы Советской власти (1917 – 1925): Сборник документов / М.С. Бастракова, Л.В. Жигалова, В.Н. Макеева, Г.Е. Павлова, Е.В. Соболева, В.М. Суринов. – Ленинград «Наука», 1968. – 420 с.
8. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 22. – 166 арк.
9. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 4. – 8 арк.
10. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 68. – 30 арк.
11. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 11. – 317 арк.

Диденко Е. В. Социальное обеспечение научных сотрудников в 20-е гг. XX в.

Исследована проблема положения научной интеллигенции в УССР в начале 20-х гг. XX в. Проанализированы меры центральных органов власти по созданию ЦЕКУБУ (Центральная комиссия по улучшению быта ученых) и ВУКСУ (Всеукраинский комитет содействия ученым), осуществлению политики социального обеспечения ученых в указанный период. Главной задачей видели обеспечением продуктами питания и домашнего обихода, организации домов отдыха и санаториев, оказание экстренной денежной помощи и решение жилищных проблем ученых.

Ключевые слова: ЦЕКУБУ, ВУКСУ, социальное обеспечение, академический паек.

Didenko K. V. Social security researcher in the 20-ies. XX century

The problem of the status of scientific intelligence in the USSR in the early 20's. The twentieth century. The analysis measures the central government to create TSEKUBU (Central Commission for the welfare scientists) and Wuxi (All-Ukrainian Committee for scientists), policies for welfare scientists in this period. The main objective of perceived food security and household goods, organizing vacation homes and resorts, providing emergency financial aid and solving housing problems scientists.

Keywords: TSEKUBU, USAC, welfare, academic rations.

УДК 94(477.51):37(092)''19''

О. Ю. Пригорницька

ВНЕСОК ВИПУСКНИКІВ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ІНСТИТУТУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ В НАУКОВО-КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано життєвий шлях та діяльність відомих випускників Чернігівського інституту народної освіти. На основі архівних джерел, праць попередників, охарактеризовано умови їх творчої діяльності, враховано вплив суспільно-політичної ситуації на життя молоді. Звернуто особливу увагу на внесок випускників чернігівської вищої школи в різні галузі наукового та культурного життя Радянської України першої половини XX століття. Окреслено перспективи подальшої роботи в даному напрямі дослідження.

Ключові слова: УСРР, Чернігівський інститут народної освіти, Чернігів, культура, наука.

Чернігівський інститут народної освіти (ЧІНО) був створений у вересні 1920 р. на базі Чернігівського педагогічного інституту. Це було спричинено нагальною потребою в підготовці на вищому рівні викладачів для шкіл та інститутів педагогічного профілю. Одразу ж до вищої школи почали вступати молоді особи, які відчували потребу здобути професію педагога. Після закінчення Інституту деякі з них ставали відомими діячами в різних галузях науково-культурної діяльності. Подальша доля видатних випускників ЧІНО, а саме їх внесок у культурне та наукове життя держави, становить науковий інтерес у зв'язку з тим, що досі ця тема ґрунтовно не вивчена. Актуалізує тему розвідки дослідницький інтерес щодо ролі особистості в історії, притаманний сучасним історичним розробкам. Шляхом вивчення життя окремих осіб робиться спроба узагальнити умови творчої діяльності обдарованої молоді в Радянській Україні.

Розв'язання даної наукової проблеми започатковано в працях чернігівських краєзнавців Т. В. Андрійчук [1], О. Б. Коваленка [2] та В. В. Ткаченка [3, 4]. Деякі дані про життя та діяльність випускників ЧІНО знаходимо в довідковій праці за редакцією І. Ф. Кураса [5]. І. Семенчук [6] та С. П. Реп'ях [7] присвятили власні розвідки творчості та життєвому шляху Олексія Десняка. Втім комплексного вивчення питання внеску випускників Чернігівського інституту народної освіти в науково-культурне життя Радянської України досі не було здійснено. Таким чином, на основі наявної літератури та архівних джерел з'ясуємо умови творчої